

Т. А. Крушельницька, кандидат економічних наук,
доцент, докторант кафедри економічної теорії
та історії економіки Національної академії
державного управління при Президентіві України

ТЕОРІЯ СИНЕРГЕТИКИ – НОВА МЕТОДОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

У статті науково обґрунтовано доцільність застосування теорії синергетики як нового методологічного підходу до розвитку державного управління податковою системою. Автором визначено сутність синергетики у сфері оподаткування та окреслено основні методичні підходи її застосування.

В статтє научно обоснована цілесобразность использования теории синергетики как нового методологического подхода к развитию государственного управления налоговой системой. Автором определена сущность синергетики в сфере налогообложения и очерчены основные методические подходы ее применения.

The paper research to substantiate application of the theory of synergetics as a new methodological approach to the development of the government tax system. The author defines the essence of synergy in the field of taxation and outlined the methods of its application.

Ключові слова. Державне управління, інституціалізація податкової системи, синергія, теорія синергетики.

Вступ. У сучасному суспільстві неможливо уявити собі розвиток будь-якої галузі без розробки та впровадження науково обґрунтованої методології, визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень, адже саме процес їх упорядкування створює наукове підґрунтя для розвитку всіх ланок еволюції суспільства, в тому числі державного управління. Однак економічні кризи, які періодично обурюють світову економіку, доводять, що потенціалу існуючих економічних теорій для подолань кризових явищ недостатньо. Саме тому в сучасних умовах еволюція економічної теорії потребує для свого розвитку нових джерел, одним з яких є теорія синергетики.

Упровадження методології синергетики в систему державного управління податковою системою дозволить вирішити більшість суперечностей у сфері оподаткування, особливо на тлі податкових реформ, що, врешті-решт, сприятиме консолідації інтересів держави та суспільства. Тому вивчення питань інституціалізації податкової системи України із застосуванням синергетичних підходів своєчасне й актуальне.

Синергетика як новий гносеологічний підхід виникла в руслі природних наук, але з огляду на її універсальний характер, на думку філософа С. Стюпіна, може виявитися в центрі наукової картини світу [1]. Процесом наукового пошуку та ефективного впровадження синергетичних підходів у різних сферах наукового пізнання, в тому числі в економіці й державному управлінні, захоплені провідні сучасні науковці. Прийнятність синергетичних підходів у сфері державного управління відобразилася у працях Л. Євстигнєєвої, В. Князева, І. Пригожина, С. Серьогіна, І. Стенгерса та ін. Разом з тим деякі автори досить рішуче спростовують можливість використання фізико-математичних основ синергетики у галузі економіки та державного управління [2]. Деякі вчені, такі як С. Курдюмов, Г. Малинецький, не відхиляючи цілком синергетичні підходи, все ж дещо скептично розглядають можливість їх застосування у сфері гуманітарних наук.

© Т. А. Крушельницька, 2010

Отже, на сьогодні не існує єдиної думки щодо можливостей і необхідності застосування теорії синергетики в економіці. З іншого боку, незважаючи на велику кількість наукових розробок, присвячених дослідженню універсальних законів синергетики та застосуванню їх у гуманітарних науках, питання прийнятності положень синергії у сфері державного управління недостатньо висвітлено, а в частині державного управління податковою системою синергетична складова практично не досліджувалась.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є наукове обґрунтування доцільності застосування методологічних підходів теорії синергії в державному управлінні в цілому та в податковій системі як її складовій. Завдання полягає у з'ясуванні значення застосування синергетики у сфері оподаткування та пошуках ефективних методів, прийнятних у державному управлінні цією сферою.

Результати дослідження. Розвиток наукової теорії спонукає дослідників до опрацювання гносеологічних аспектів набуття знань. Гносеологічне бачення має надзвичайно важливе значення для наукового пізнання, оскільки визначає і методологію, і прикладні підходи. У ході розвитку державного управління як галузі науки постійно інтегруються провідні досягнення методології. Так, серед сучасних напрямів наукових досліджень усе більшого значення набуває синергетична парадигма, спрямована на "виявлення загальних закономірностей самоорганізації та еволюції складних систем будь-якого походження" [3, 7].

Виникнення синергетики як самостійного напрямку наукових досліджень датується 1969 р. Саме тоді німецький фізик Герман Хакен почав використовувати термін "синергетика" в курсі лекцій з теорії лазерного випромінювання в університеті міста Штутгарта. Новий термін походить від грецького слова *Vun-ergia*, що означає співпрацю, узгоджену дію, співучасть [4]. Закономірності, які Г. Хакен відкрив у фізиці мікросвіту, дивним чином нагадують функціонування і розвиток складних систем, у тому числі економічних, чим і обумовилося стрімке поширення ідей синергетики на інші галузі наукового пізнання, чого навіть сам автор не передбачав. Як

пізніше зауважив Г. Хакен, синергетика – далеко не єдиний науковий напрям, що вивчає складні системи. Разом з тим поняття, які використовуються в синергетиці, роблять синергетичний підхід унікальним, причому “не тільки в концептуальному сенсі, але і в операціональному плані” [5]. Це відбувається тому, що синергетика, на відміну від інших наукових підходів, які виникають на перетині двох наук, коли одна наука давала новому напрямку предмет, а інша – метод дослідження, спирається на схожість математичних моделей, ігноруючи різноманітну природу досліджуваних систем.

Н. Князева визначає синергетику як науку про самоорганізацію чи, більш розгорнуто, про часово-просторові структури, впорядковані у відкритих нелінійних системах різної природи, що доволіно виникли і самостійно підтримуються [6, 7]. При цьому “ідеї синергетики ... дають знання про те, як оперувати складними системами й ефективно управляти ними. Наприклад, малі, правильно організовані резонансні дії, по відношенню до складних систем можуть бути надзвичайно ефективними”, зазначає О. Шабров [7, 5].

На думку автора статті, цінність використання синергетики у сфері державного управління полягає в нелінійному підході до розвитку систем, зосередженні уваги на нетривкій стійкості функціонуючих складних систем та опрацюванні методів зміцнення такої стійкості. Досягнення стану стабільності системи досить складне, зазначають прихильники синергетичних засад в управлінні, але завдяки цьому визначаються “механізми самоорганізації...” такої системи, причому подекуди “...амбівалентні за своїм сенсом” [8, 119].

Щоб система могла самостійно організовуватись і, відповідно, мала можливість прогресивно розвиватись, зазначає Н. Климонтович, вона має відповідати певним вимогам: по-перше, бути відкритою, тобто обмінюватись із зовнішнім середовищем речовиною, енергією чи інформацією; по-друге, процеси в ній мають бути кооперативними (корпоративними), тобто дії її складових повинні бути узгоджені; по-третє, система повинна бути динамічною; по-четверте, система мусить бути віддаленою від стану рівноваги [9, 10].

С. Єрохін називає ще одну обов’язкову ознаку системи для забезпечення її самоорганізації – нелінійність. Нелінійні такі системи будь-якої природи, характеристики яких залежать від процесів, що в них відбуваються, тобто на якості системи впливає інтенсивність процесів у ній [10]. На наш погляд, урахувавши відкритість системи, логічно було б додати вплив інтенсивності позасистемних, тобто зовнішніх, процесів. Дійсно, розвиток середовища: розширення чи злиття, переструктурування та ускладнення, зворотний зв’язок, деградація тощо – відображають еволюцію будь-якого процесу. Окрім того, аналіз динаміки і тенденцій цих та інших процесів створює суцільну картину наслідків змін, що відбуваються. Виходячи з цього, можна стверджувати, що детальний аналіз кожної складової будь-яких змін може бути застосований і при вивченні закономірностей функціонування податкової системи.

У звичайному світі рівновага – стан рідкісний і досить нестійкий, відзначають І. Пригожин і І. Стенгерс [4, 43]. З іншого боку, відсутність рівноваги системи – необхідна умова її розвитку. Автор статті бере на себе сміливість продовжити цю тезу і стверджувати, що відсутність рівноваги в певній системі, в нашому випадку – в податковій, можна розглядати як дисбаланс відносин держави і суспільства, який є вирішальним поштовхом до реформування, вдосконалення, відновлення, задля досягнення всією системою стійкої рівноваги. Набута внаслідок реформ і перетворень рівновага має забезпечити необхідну міцність полісистемній структурі, такої як державне управління, в тому числі податковій системі, і утримувати її у збалансованому стані протягом тривалого часу.

В. Авер’янов наголошує на складному змісті реальної системи. Цей вчений виділяє такі аспекти системного підходу: структурна побудова (структурний аспект), функціональний аспект, розвиток системного об’єкта [11, 14]. Звичайно, що розвиток будь-якої системи визначається метою її функціонування, потребами, взаємодією об’єктів і суб’єктів тощо. Сутність основної ідеї теорії системності полягає в тому, що жодна дія не відбувається в ізоляції від інших, кожне рішення має наслідки для всієї системи. Екстраполюючи дане твердження на податкову систему, хотілось би зазначити: в ході управління кожне прийняте рішення матиме наслідки не тільки всередині, але й поза її межами, охоплюючи резонансними колами всю економічну систему держави, інколи виходячи навіть за її межі. Тобто спрацьовує принцип взаємного впливу будь-яких дій на наслідки в самій системі та поза її межами.

Для вирішення питань розвитку податкової системи і постає синергетика як “теорія еволюції складних відкритих систем на підставі принципів самоорганізації та саморозвитку” [2, 7], що охоплює закономірності розвитку будь-якої системи в її оточенні.

Синергетичний аналіз податкової системи як неврівноваженої показує, що інструменти її управління (перелік податків, їх ставки, пільги тощо) не регулюють безпосередньо поведінку об’єкта управління (платника податку), а лише формують внутрішній механізм його самоорганізації. До складних завдань податкової служби належать опрацювання і впровадження заходів з формування такого світогляду платників податків, який би не дозволяв податкових порушень, тим більше, зловживань.

Синергетичні підходи дещо по-іншому оцінюють реформи податкової системи, що відбуваються в Україні. Так, згідно із синергетичним принципом “крижкості хорошого” можна стверджувати, що який би не був позитивний теперішній реформований стан системи, він не може стати ідеальним, адже модернізація й реформування є постійною потребою процесу розвитку. І дійсно, прийняття і впровадження Податкового кодексу не тільки не виконало поставлених завдань, але навіть подекуди загострило суперечності. Проте, з іншого боку, функціонування будь-якої системи і слід розглядати як безперервний процес виникнення і вирішення суперечностей і конфліктів між її елементами й зовнішнім середовищем, а обов’язковою умовою розвитку системи є напрацювання інституційних механізмів вирішення цих конфліктів.

Інституалізація податкової системи, що спирається на синергетичні засади, може будуватись на кількох типах поведінки економічної системи.

– На основі підпорядкування інтересів підсистеми чи її складових інтересам самої системи. У цьому випадку домінують цілі системи, тут стратегія держави та її загальна податкова політика має визначати прийнятність такого підходу.

– На основі врахування системою інтересів усіх або окремих підсистем (домінують цілі підсистем). Однак у даному разі необхідно враховувати, що численність учасників податкового процесу практично унеможливує врахування їх інтересів у повному обсязі. Слід обмежитись певним групуванням чи визначенням сукупностей.

– На основі врахування інтересів зовнішнього середовища, тобто мета системи визначається вимогами зовнішнього середовища, а мета підсистем при цьому стає незначною (домінування мети зовнішнього середовища), що в чистому вигляді практично неприйнятно для податкової системи, оскільки створюється ризик втрати для системи економічної і політичної незалежності [12].

Ураховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне додати ще один тип поведінки відкритої нелінійної системи: на основі збалансування інтересів системи, підсистеми та зовнішнього середовища з визначенням домінуючих пріоритетів, як-от: наповнення бюджету, соціальний захист, стимулювання розвитку економіки тощо.

Отже, можна зробити такі висновки.

1. Цінність використання методології синергетики у сфері державного управління податковою системою полягає в нелінійному підході до розвитку систем, зосередженні уваги на нетривкій стійкості функціонуючих складних систем та опрацюванні методів зміцнення такої стійкості.

2. Функціонування будь-якої системи, в тому числі податкової, необхідно розглядати як безперервний процес виникнення і вирішення суперечностей і конфліктів між її елементами та зовнішнім середовищем, а обов'язковою умовою розвитку системи є напрацювання інституційних механізмів вирішення цих конфліктів.

3. Інституалізація податкової системи, що спирається на синергетичні засади, має будуватись за типом поведінки економічної системи, яка ґрунтується на основі збалансування **інтересів системи, підсистеми та зовнішнього середовища** з визначенням домінуючих пріоритетів, наприклад: наповнення бюджету, соціальний захист, стимулювання розвитку економіки тощо.

Наступні наукові дослідження проводитимуться в напрямі опрацювання певних синергетичних методів, визначення можливостей їх застосування для розвитку державного управління податковою системою, аналізу інституалізації податкової системи на синергетичних засадах.

Література

1. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2003. – № 8.
2. Евстигнеева Л. П. Экономический рост: либеральная альтернатива / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев / [Электронный ресурс]. – М. : Наука. 2005. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/271257.html>.
3. Синергетичні засади державного управління в умовах реформ : монографія / Серьогін С. М., Письменний І. В., Хожило І. І. та ін. ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – 194 с.
4. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 43 с.
5. Хакен Г. Информация и самоорганизация / Хакен Г. – М. : Мир, 1991. – С. 46–48.
6. Синергетике 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном. Проведено Е. Н. Князевой // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53–61. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://inet-life.narod.ru/synergy_danil.html
7. Шабров О. Ф. Политическое управление: проблемы стабильности и развития / Шабров О. Ф. – М. : Интеллект, 1997. – 200 с.
8. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія / Крюков О. І. ; за ред. Е. А. Афоніна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 250 с.
9. Климонтович Н. Ю. Без формул о синергетике / Климонтович Н. Ю. – Минск, 1986. – С. 69.
10. Ерохин С. А. Синергетическая парадигма современной экономической теории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nam.kiev.ua/ape/n_01_1-2/yerokhin.htm
11. Державне управління: теорія і практика / за заг ред. Авер'янова В. Б. – К. : Юрінком – Інтер, 1998. – 432 с.
12. Лубков А. Р. Синергетический подход к исследованию экономических систем [Электронный ресурс] : монографія / Лубков А. Р. ; под ред. проф. Карагода В. С. – 2008. – Режим доступа : http://zhurnal.lib.ru/l/lubkow_a_r/sinergetice.shtml.